

Curt Weibull

Bidrag till tolkningen av Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka år 1085

I

Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka är en av de historiska källor, som under detta århundrade fått en ny och starkt ökad betydelse. Den gäller kunskapen om Danmarks och Skånes historia under äldre medeltid.

Äldre ledande historiker tillmätte gåvobrevet uteslutande lokal betydelse. A D Jørgensen och Johannes Steenstrup refererade gåvobrevet och fastslog, att på den stora dotationen upprättades 10 prebenden vid domkyrkan. Helgonkungen ansågs vara grundläggaren av Lundakyrkans storhet.¹

I en uppsats om gåvobrevet från år 1924 bröt Lauritz Weibull med denna härskande uppfattning om gåvobrevets betydelse. Gåvobrevet, ansåg han, hade en långt större betydelse än rent lokal. Han skrev: "Knut den heliges gåvobrev av 1085 är en av grundstenarna i Danmarks och Skånes historia. Det härrör från en tid, då ännu alla likartade och likvärdiga dokument saknas i Norden. Det faller från det väl för första gång ett säkert ljus över en nordisk stat och ett nordiskt samhälles struktur, konung och folk, stånd och klasser."²

Lauritz Weibull blev aldrig i tillfälle att mera i detalj klarlägga denna sin uppfattning av gåvobrevet. Hans uppfattning slog inte heller omedelbart igenom i forskningen. Detta skedde definitivt först ett halvt århundrade senare. Liksom i många andra fall är Aksel E Christensen i sin Danmarks historia från år 1977 uppenbart inspirerad av Lauritz Weibulls uppsats från år 1924. När Lauritz Weibull skriver, att gåvobrevet är en av grundstenarna i Danmarks och Skånes historia och att från det faller väl för första gång ett säkert ljus över en nordisk stat och ett nordiskt samhälles struktur, skriver Aksel E Christensen, att gåvobrevet är "en fundamental kilde til oplysning om indre forhold i Danmark under ældre middelalder". I några kapitler uppvisar han också, att man "for første gang kan hemte konkrete oplysninger om fundamentale træk i dansk samfundsstruktur."³

Man skulle väntat, att Lauritz Weibulls och Aksel E Christensens tolkning av gåvobrevet skulle omnämnts i berättelsen om det nordiska forskarsymposiet om gåvobrevet, som avhölls i Lund den 22 och 23 maj 1985. Lauritz Weibulls och Aksel E Christensens insatser är själva förutsättningen för att detta forskar-

symposium kunnat komma till stånd och samlat forskare från alla de nordiska länderna. Dessa hade näppeligen samlats i Lund, om gåvobrevet, som i äldre ledande forskning, haft endast lokal betydelse. Men nej. I berättelsen om symposiet, "Gåvobrevet 1085", finner man inte ett enda ord om dessa båda historikers betydelsefulla insatser. Dessas definitiva utformning låg dock endast 9 år före avhållandet av symposiet.

II

I boken "Gåvobrevet 1085" har Birgitta Fritz gett en förträfflig orientering om Knut den heliges gåvobrev av den 21 maj 1085 och dess öden under 900 år. Ett misstag har dock influtit. "Man anar", skriver hon, "en viss motsättning mellan Niels Skyum-Nielsen, som efter Weibulls död kom att ge ut häftet (det danska diplomatariet, I:2) och den sistnämnde, som hade utarbetat manuskriptet."⁴

Någon viss motsättning i den behandlade frågan mellan Lauritz Weibull och hans sekreterare kan inte påvisas. I äldre tid har Lauritz Weibull gjort gällande, att motsatsen mellan bestämmelserna om immunitet i Knut den heliges gåvobrev och Erik Emunes från 1135 är flagrant. Hela domkyrkans godsbestånd är i det senare i stället för en enda jord i Lund i det förra dragit in under immuniteten. "Man har menat", skriver Lauritz Weibull och hänvisar till sina egna skrifter, "att Erik Emune blivit förd bakom ljuset av de andlige i Lund". Han talar till och med om ett bedrägeri från dessas sida. Senare har Lauritz Weibull emellertid helt övergivit denna uppfattning. Det första belägget härför föreligger i ett korrektur till en aldrig färdigställd första del av Lunds ärkestifts urkundsbok. Manuskriptet till detta måste ha tillkommit åtskilliga år före Lauritz Weibulls bortgång. Han var under sina sista år svårt sjuk. Han säger i korrekturet om sin tidigare uppfattning: "Den är inte sannolik", och fortsätter: "Linjen från kung Nils privilegium för Odense är bliven förlängd. Men det har inte kunnat ske utan vidare. Förhållandet har på äkta medeltidsvis framställts så, att någon ny rätt inte blev inaugurerad; en äldre redan bestående har utsträckts till att gälla även Erik Emunes donation av jord."

Detta Lauritz Weibulls uttalande har senare av honom ordagrant överflyttats till *Diplomatarium danicum*.⁵ Det är uppenbart, att enligt Lauritz Weibulls egen uppfattning är det kung Nils privilegium för Knut den heliges kyrka i Odense, som kommit honom att överge sin äldre uppfattning. I detta privilegium doneerade kungen all kunglig rätt till kyrkan. Niels Skyum-Nielsen har veterligen inte haft något att göra med Lauritz Weibulls förändrade uppfattning i denna fråga.

III

I gåvobrevet finns ett rent personligt uttalande av Knut den helige. Den första delen av detta lyder: "Ego Canuto. quartus Magni regis filius: Jag Knut. kung Magnus fjärde son." Denna första del av uttalandet har knappast något vetenskapligt intresse. Den har dock tilldragit sig uppmärksamhet. Olika tolkningar har gjorts gällande.⁶ I den andra delen av uttalandet heter det: "post susceptum paterne heriditatis regnum: efter att ha övertagit riket (Danmark) genom arv efter min far."⁷ Denna del av kungens uttalande har, så vitt jag kunnat finna, i varje fall i boken "Gåvobrevet 1085", av vetenskapen lämnats obeaktad. Helgonkungens uttalande är oriktigt. Danmark var inte på Knut den heliges tid ett arvrike. Det var ett valrike med kungavalet begränsat till kungafamiljen. Knut den helige har också enligt den äldsta berättande källan, helgonlegenden Passio, inte genom arv utan genom val blivit Danmarks kung. "Dei suffragio rex et gubernator huic populo electus", heter det i Passio.⁸ Uppgiften att han valts till kung upprepas i den senare skrivna Knytlingasagan.⁹ Helgonkungen har i gåvobrevet fördolt att ha blivit *vald* till kung och sagt att han var arvkung. Han har utan minsta tvivel gjort sig skyldig till en ren osanning. Orsaken till denna är otvivelaktigt skillnaden i makt, som enligt medeltida uppfattning fanns mellan en arvkung och en vald kung. Den förras maktställning var obetingat långt större än den senares.

Den makt, som tillkom en Danmarks valde kung, var i åtskilligt starkt begränsad. Han ägde sålunda ingen lagstiftningsrätt, allra minst någon rätt att stifta rikslagar. Lag stiftades på tingen i de danska huvudlanden och gällde endast i dessa. Den förste danske kung, som efter Knut den heliges tid, veterligen stiftat en lag är Knut VI. Hans lag om mandrån av den 20 september år 1200 var dock ingen rikslag. Den hade giltighet endast i Skåne. Kung Knut den helige har gjort sig skyldig till ett brott mot gällande lag. Han har både enligt helgonlegenden Passio, Ailnoths helgonlegend och den senare Roskildekrönikan stiftat rikslagar. Ailnoth berättar härom i sin helgonlegend. "Upprorsmännen", skriver han, "regnede det nemlig for en skam at rette sig efter kongens bud og agte sig selv for ringere end kongen." Knut den heliges lagbrott torde vara ofrånkomligt.¹⁰ Ailnoths ord är av avgörande betydelse för kunskapen om Knut den helige som Danmarks kung och berättelsen om upproret mot honom.

IV

En dansk kyrkohistoriker har i våra dagar menat, att kung Knuts liv varit värdigt ett helgon. Uppfattningen får betraktas som en överdrift. Det torde to m vara säkrare, att i denna fråga hålla sig till ett yttrande, som tillskrivits hans efterträdare kung Olaf. Det står att läsa i Knytlingasagan. En präst sade till kung Olaf: "Vi tror i sandhed, at kongen (kung Knut) er en helgon. Kongen svarade og sagde, at han skulde ikke vove att fortælle den slags falskneri, for så vidste jeg mange ting i Kong Knuds færden, som alene rigelige vilde bevirke

at han aldrig blive nogen helgen."¹¹ Orden har kanske aldrig fällt, utan är en senare konstruktion av en man, som väl kände kung Knuts liv.

Knut den helige sökte taga makten i Danmark. Han förklarade själv, att han var Danmarks arvkung. Han skydde inte lagbrott.

Konservativa stormän och bönder i Jylland kunde inte fördraga detta. Lika litet kunde de fördraga att han enligt Passio sökte införa den kyrkliga tionden i Danmark och enligt Ailnoth krävde böter av dem, som han ansåg brutit den mot England samlade ledungen. För dessa jylländare var han en våldshärskare och tyrann. De gick i uppror mot sin kung. De fördrev honom från Jylland. I sitt hat förföljde de honom över Lilla Bält till Fyn. De och fynbor slog ihjäl honom i en kyrka, i St Albuns kyrka i Odense.

Präster och munkar i Odense, av vilka en med säkerhet, en annan sannolikt var engelsman, gjorde den av jylländare och fynbor ihjälslagne kungen till ett helgon, till Knut den helige. Hans bror, kung Erik Ejegod, fick honom samtidigt genom sändebud till Rom och påven Paccalis II kanoniserad. På en kyrklig synod blev han upptagen på den katolska kyrkans förteckning av helgon.¹² Motiveringen härför var i enlighet med medeltida sedvana de "underverk", som man tillskrev den döde kungen. Enligt Ailnoth var dessa, att blinda, döva, stammande, vissna händer, lama, spetälska hade återfått sin hälsa. Det hade skett genom kung Knuts förbön hos Gud. Allt rena fantasier, som påfunnits av präster och munkar i Odense och genom dem och andra kyrkans män spreds över allt Danmark och även andra land. Kung Knuts dråpsmän gav dock inte tappt. Om deras uppfattning under 1100-talet och fram till sin egen tid berättar Saxo. "Alt som Tallet paa Jærtegnene steg, blev nidske Avindsmænd nødte til at tilstaa Undernes kraft og kunde ej længere nægte dem Tiltro; men Drabet vedblev de dog at forsvare: de indrømmede vel hans Hellighed, men paastod, at den mindre skyldes hans Daad i Livet end hans Bod i Døden. Saaledes gjorde de Drabet til en retfærdig Sag, og viste dog den dræbte al Ære: sagde at Kongen var fældet med Rette, men helliggjort af sin Angers Taarer, og hævdede at hans Hu havde staaet mere til Griskhed end til Gudsgfrygt. Denne Vildfarelse kom dem senere dyrt at staa; men dog kan Fædrenes Nag kendes endnu paa Børnene: vor Tids Vantro deler svundne Dages Vildfarelse og mener, att ej hans Levned, men hans Anger gjorde en Helgen af ham, og de er ej at formaa til at lade Hadet fare og vise hans Hellighed oprigtig Ære."¹³

Ännu i vår tids forskning råder samma motsättning i uppfattningen av kung Knut som den Saxo omtalar för 800 år sedan. En riktning ser i kung Knut en våldshärskare och tyrann, som blivit ihjälslagen av sitt folk. En annan riktning ser i honom en Danmarks kung, vars liv varit värdigt ett helgon.¹⁴ En kyrklig historieskrivning har i våra dagar sökt blåsa liv i denna senare riktning. Försöket har emellertid krävt förtiganden och bortförklaringar av källmaterial av avgörande betydelse. Härtill kommer, att man menar helgonlegenderna om Knut ha "karaktär av krønikor" och att det är rimligt tala om dem som "historieværk med visse legendariske træk". Den kyrkliga uppfattningen har genom användande av dylika historiska metoder blivit vetenskapligt värdelös.

Exkurs

Boken "Gåvobrevet 1085" slutar med ett inlägg, som har mycket litet, om ens något, att skaffa med gåvobrevet. Erik Lönnroth, i äldre tid min lovande lärjunge, numera min gode vän — en vänskap, som inte rubbas av att vi stundom har olika uppfattning i vetenskapliga frågor — meddelar, att han "i flera avseenden kan instämma i Carsten Breengaards polemik mot bröderna Weibull". "Jag vill framhålla", skriver Erik Lönnroth vidare, "att bröderna Weibulls sätt att kasta ut barnet med badvattnet i kritiken av teologiskt schematiserade framställningar har varit olyckligt. Det kan gälla källor som Odenselitteraturen och Adam av Bremen."¹⁵

I fråga om Odenselitteraturen har jag starkt understrukt, att dennas historiska beståndsdelar är värdefulla. "De innehåller i det närmaste allt, som kan konstateras om Knut den helige", skrev jag. "Bakom dessa ord låg tanken på, hur fattig den historiska bilden av Knut den helige skulle varit utan Odenselitteraturen och hur nära nog obegripligt det skulle varit, att han blivit Danmarks helgonkung." Därutöver har jag om denna litteratur fastställt, att "de historiska beståndsdelarna i denna är sedda ur religiösa synvinklar. De har övergått till att i första hand endast bilda staffaget för religiösa betraktelser och moraliska lärdomar."¹⁶ Om något utkastande av barnet med badvattnet kan sålunda rimligen inte vara tal i fråga om Odenselitteraturen.

I fråga om Adam skriver Erik Lönnroth endast: "Om Sven Tveskägg skildras i ordalag som stämmer in på Manesse, så blir Erik Segersälls erövring av Danmark (för bröderna Weibull) tvivelaktig, hur bra detaljer Adam av Bremen återger."¹⁷ Erik Lönnroth ger här läsaren av hans inlägg en oriktig föreställning. Han omtalar endast, att bröderna Weibull funnit Erik Segersälls erövring av Danmark tvivelaktig på grund av bibelns berättelse om Manesse. Han glömmer bort att omtala, att Lauritz Weibull med rätta gjort gällande, att Adams berättelse om Vikingahövdingen, segerherren i slaget i Öresund, både Norges och Englands erövrare, som under 14 år av Adam säges ha varit en fördriven kung och hjälplös flyktig, är en uppbygglig berättelse, en "conte moral". Han glömmer också bort att omtala, att Adam är den enda källan för denna underliga berättelse och ytterligare, att denna inte är samtida utan nedskriven först omkring 70 år efter händelsen. Bröderna Weibulls slutsatser, att Adams berättelse om Erik Segersälls erövring av Danmark är ett "till ytterlig grad misstänkliggjort historiskt stoff" och att de "inte tillerkänna Adams berättelse "något historiskt källvärde" torde vara berättigade. Likaledes torde det, som Lauritz Weibull skriver, vara berättigat att "gå ännu ett steg", när det visar sig, att berättelsen ofrånkomligt är modulerad på bibelns berättelse om Manesse.¹⁸ Här kan det vara rimligt att tala om att bröderna Weibull kastat ut barnet med badvattnet. Men det kräver ett tillägg. Barnet, Erik Segersälls erövring av Danmark, var dödfött.

Erik Lönnroth driver även uppfattningen, att Adam skall ge "bra detaljer" för Erik Segersälls erövring av Danmark. De uppgifter i Adams korta berättelse

härom, som kan rubriceras som "bra detaljer" är fem. Den första är, att Segersälls krigshär var talrik som sanden i havet. Den andra är, att det vid Erik Segersälls erövring av Danmark utkämpades många strider till sjöss, "så brukar nämligen detta folkslag kämpa." Uppgiften är av tvivelaktigt värde. De många strider, som under äldre medeltid utkämpades vid och om Hedeby, de avgörande slagen vid Sticklestad och Hammar är landslag. Den tredje är, att Sven Tveskäg föreställt om en svår förföljelse av de kristna i Danmark, en uppgift, som är okänd av alla andra källor. Guds hämnd skall ha drabbat den mot Herren uppröriska kungen. Han fördrevs ur sitt rike och får av en nitälskande Gud en lön, som var värdig hans gärningar. Den fjärde detaljen är, att Sven den yngre (Sven Estridsen) har berättat för Adam, att hans morfar hade drabbats av sitt öde enligt Guds rättvisa domslut. Det finns ingen anledning betvivla, att Adams berättelse härrör från Sven Estridsen. Vad som kan betvivlas är att den, som ofta skett, skulle vara en släkttradition. Den står i skarp motsättning till en i Gesta Cnutonis betydligt äldre tradition. Båda dessa källor är lovkväden. Den äldre över Sven Tveskäg, den yngre, Adams, över Harald Gormsen. I den förra är Harald Gormsen upphovsman till inbördeskriget, i den senare är detta Sven Tveskäg. Båda berättelser kan inte vara byggda på släkttradition. Kanske ingendera. Den femte detaljen är att Sven Tveskäg mördat sin far. En svår överdrift, som också dementeras av Adam själv. Fadern skall enligt en annan uppgift av Adam blivit sårad i kriget mot sonen och dött av såren.¹⁹

"Bra detaljer" räddar inte Adams berättelse om Erik Segersälls erövring av Danmark.

Noter

1. Jørgensen, A D, Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling, sid 781; Steenstrup, Johannes, Danmarks Riges Historie, I, sid 479.
2. Lauritz Weibull, Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka. Dansk Historisk Tidsskrift IX:3, sid 104; Nordisk historia, II, sid 131.
3. Axel E Christensen, Danmarks historie, I, sid 248.
4. Gåvobrevet 1085, sid 31, 32.
5. Korrekturet, sid 54; Diplomatarium danicum I, sid 122.
6. Jag ansluter mig gärna till Birger Berghs skickliga tolkning av dessa ord. De visar en viss kung Knuts stolthet.
7. Senaste tryck i Gåvobrevet 1085.
8. Vitæ sanctorum danorum, sid 64.
9. Sogur danakonunga, utg av Petersen og Olsson, sid 72.
10. Vitæ sanctorum danorum, sid 104.
11. Sogur danakonunga, sid 155.
12. Vitæ sanctorum danorum, sid 131.
13. Saxo, Gesta danorum ed Müller-Vetschow, sid 593, ed Olrik-Ræder, sid 329. Översättningen är Jørgen Orlriks.
14. Jmfr mina uppsatser om Carsten Breengaards polemik i Dansk Historisk Tidsskrift, Bd 86 och 87, och även dennes svar, Bd 86.
15. Gåvobrevet, sid 145.
16. Senast Historisk Tidsskrift, 87, sid 7, 342.
17. Gåvobrevet, sid 145.
18. Lauritz Weibull, Kritiska undersökningar, sid 90; Curt Weibull, Sverige och dess nordiska grannmakter, sid 76. Se utförligare av Erik Lönnroth obeaktade synpunkter och fakta om Adams berättelse i dessa skrifter.
19. Adam, II, kap 28, 29, 30, 34.